

УДК 343

Бусол Олена Юріївна –

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу з вивчення проблем захисту національних інтересів в економічній сфері та протидії корупції Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

Olena Yu. Busol. –

doctor of juridical sciences, senior research officer, chief researcher of the Interagency Scientific and Research Center on Problems of Combating Organized Crime under the National Security and Defense Council of Ukraine (1 Solomenskaya Square Kyiv 03035 Ukraine)

Дієвість і ефективність новітньої системи запобігання корупції в Україні

(ЧАСТИНА ДРУГА)¹

У статті досліджено стан запобігання корупції в Україні на 2019 р. Зроблено висновки щодо дієвості заходів з протидії корупції, проведених спеціальними антикорупційними державними органами. Надано пропозиції, зокрема, утворити при Президентові України Координаційний комітет з протидії організованій корупції і транснаціональній злочинності.

Ключові слова: *корупція, ефективність, дієвість антикорупційних заходів, система антикорупційних органів, запобігання корупції, протидія корупції, Координаційний комітет.*

В статье исследовано состояние предупреждения коррупции в Украине на 2019 г. Сделаны выводы относительно действенности мероприятий по противодействию коррупции, проведенных специальными антикоррупционными государственными органами. Внесены предложения, в частности, создать при Президенте Украины Координационный комитет по противодействию организованной коррупции и транснациональной преступности.

Ключевые слова: *коррупция, эффективность, действенность антикоррупционных мероприятий, система антикоррупционных органов, предупреждение коррупции, противодействие коррупции, Координационный комитет.*

O.Yu. Busol Efficacy and Efficiency of a New System of Corruption Prevention in Ukraine (Part Two)

The second part of the article deals with the activities of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, Specialized Anti-Corruption Prosecution Office of Ukraine, the State Bureau of Investigation and other anti-corruption institutions. Following the results of research conclusion has been drawn that to ensure the national security of Ukraine it is necessary to review the mechanisms for bringing public to the work of the National Agency on Corruption Prevention. At the same time, it is necessary to introduce legislative restrictions for the selection of personnel and work of the NACP due to the lack of professionalism and incompetence, their involvement to various commissions by interested politicians and foreign advisors who were not checked by the State Security Service of Ukraine.

The author proposes to introduce individual liability for the members of the Commission, clear criteria for selection of members of the NACP and requirements which prove the decisions of the Commission in

¹ Продовження. Початок статті див. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 64

legislation. Taking into account the conducted analysis it is necessary to change the procedure of organizing a competition to hold positions in the agency and review whether management of the NACP complied with the held positions. Only people who have a perfect reputation and a significant public standing should select members of the NACP. All employees and public officials of the Agency should undergo a polygraph. As an alternative the NACP can join the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine which will guarantee independence from political influence.

The main factor of the lack of progress in counteraction to corruption in Ukraine is political dependence of all anti-corruption bodies.

Keywords: *corruption, efficiency, efficacy of anti-corruption measures, system of anti-corruption bodies, prevention of corruption, counteraction to corruption, Coordination Committee.*

Наказом Директора Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) № 21-о від 24 січня 2017 р. було затверджено структуру НАБУ. Гранична чисельність центрального та територіальних управлінь НАБУ становить 700 осіб, у т.ч. не більше 200 осіб начальницького складу. Станом на 1 липня 2018 р. у штаті НАБУ працювало 212 детективів із 247, передбачених штатним розписом, а загалом команда НАБУ сформована на 91% (станом на 27 січня 2017 р. – було 77%).

Станом на 30 червня 2018 р. в НАБУ знаходиться 683 провадження, за виключенням закінчених, направлених за підслідністю, зупинених, приєднаних до інших кримінальних проваджень; до суду скеровано – 143; збитки від злочинів, які розслідують детективи НАБУ становлять 196,6 млрд грн.; відшкодовано збитків – 360, 3 млн грн. При цьому кількість підозрюваних становила – 163, обвинувачених – 227, з яких лише стосовно 19 осіб набув законної сили обвинувальний вирок суду, що, втім, може свідчити про проблеми в судовій системі – недобросовісність суддів.

У другому півріччі 2018 р. відкрито 577 кримінальних проваджень, 32 – скеровані до суду, в яких 61 – обвинувачені, 44 – підозрювані особи, відшкодовано 92,02 млн грн. збитків.

Станом на 31 грудня 2018 р. НАБУ скеровано до суду – 176 проваджень; в стадії розгляду – 94; винесено вироків – 25.

Майже 1500 запитів про міжнародну правову допомогу надіслало НАБУ до компетентних органів інших держав. Зі свого боку НАБУ також реагувало на запити, отримані від закордонних колег – 90% із них виконано [14]. Зазначене свідчить про переорієнтацію роботи антикорупційного органу з локальної національної корупції на транснаціональну, що є

закономірним, зважаючи на глобалізацію злочинності.

Разом з позитивними моментами, діяльність НАБУ доцільно оцінювати за розміром відшкодування органом нанесених державі збитків. Так, станом на 31.12. 2018 р. всього відшкодовано 452, 37 млн грн., з них 193, 39 млн грн. – у 2018 р. Відшкодовано у кримінальних провадженнях, досудове розслідування в яких триває – 193,39 млн грн. і в яких завершено – 5, 68 млн грн. Розподіл відшкодування за галузями виглядає таким чином: енергетика – 87, 57 млн грн., інше – 77,94 млн грн., транспорт та інфраструктура – 25,92 млн грн., соціальна сфера – 7, 64 млн грн. Визнані недійсними 94 угоди/договори (рішення набрало законної сили). Розмір коштів, на повернення яких можуть розраховувати державні підприємства завдяки позовам НАБУ в угодах чи договорах, які визнані недійсними і рішення набрало законної сили, становить 4, 77 млрд грн. Станом на 31 грудня 2018 р. накладено арешт на грошові кошти: 477,72 млн грн., 157, 56 \$млн, 1,14 млн євро, 10,88 тис. фунтів стерлінгів. Накладено арешт на майно: житлова нерухомість – 119 одиниць, нежитлова нерухомість – 101 од., корпоративні права і акції – 250 тис., земельні ділянки – 244 од., сільськогосподарська техніка з комплектуючими – 228 од., нерухомість за кордоном – 2 об'єкти, цілісні майнові комплекси – 3 об'єкти, транспортні засоби – 81 од., комп'ютерна техніка – 26 од. [15].

У звіті НАБУ за перше півріччя 2018 р. зазначено, що за час діяльності цього органу до 61 держави світу (станом на 2017 р. – до 42-х держав) скеровано 371 запит (станом на 2017 р. – 118 запитів) про міжнародну правову допомогу, з них 182 виконано (станом на 2017 р. – 45 виконано). У 2018 р. перелік поповнився п'ятьма державами: Данія, Індія, Ірландія,

Мальдіви та Уругвай. У свою чергу від інших держав НАБУ отримало 23 запити, виконало 17. Найбільше запитів скеровано до компетентних органів країн Європейського Союзу. Крім того, протягом звітного періоду НАБУ 6 разів зверталося до інших держав із запитами про видачу особи (екстрадицію). У свою чергу від компетентних органів іноземних держав до НАБУ, починаючи з грудня 2015 р., надійшло 10 запитів про міжнародну правову допомогу, з яких 2 –зі Швейцарії, 3 –від Австрії, по одному – з Чехії, Іспанії, Великобританії, Латвії, Ліхтенштейну. Станом на 31 січня 2017 р. виконано 6 запитів.

З повідомлень прес-служб та заяв очільників ГПУ, НАБУ та Міністерства юстиції України випливає, що у період з 2014 р. по теперішній час за результатами виконання запитів про міжнародну правову допомогу у жодній резонансній кримінальній справі щодо корупційного злочину до України не повернуто у повному обсязі незаконно набуті кошти та інше майно. В будь-якому разі, навіть якщо такі випадки і були, то вони характеризувалися мізерними сумами, оскільки в 2018 р. до бюджету за рішенням суду за всіма корупційними злочинами (не лише тими, де задіяна міжнародна правова допомога) конфісковано тільки 140,6 тисяч гривень.

Станом на початок 2019 р. детективами НАБУ направлено до суду лише 176 кримінальних проваджень (в яких судами винесено 25 вироків). Якщо цю кількість порівнювати із загальною кількістю кримінальних проваджень, направлених у 2016–2018 роках (під час діяльності НАБУ) до суду з обвинувальними актами, то це менше 0,05% – наймовірно мало. При цьому із 227 обвинувачених у справах НАБУ: 7 – державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування категорії «А», 3 –депутати обласних, Київської та Севастопольської міських рад, 2 – вищі посадові особи держави (міністри та їхні заступники, народні депутати України тощо), 205 – решта [16].

У 2018 р. стали публічними протистояння між НАБУ і Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою (САП). ЗМІ пишуть та окремі політики висловлюються про наявне протистояння між командою тодішнього президента України та міністра внутрішніх справ

України. Слід констатувати, що НАБУ так і не стало основним органом протидії корупції серед службових осіб, які займають особливо відповідальне становище та роблять «антикорупційну погоду» в державі.

ДБР не має суттєвих результатів в протидії корупції, з причин довготривалого процесу його створення, що пояснюється політичними процесами навколо відомства, зокрема конфліктом між новообраним директором ДБР і конкурсною комісією в подальшому, а також відсутністю одностайності та підтримки директора його заступниками. Невідповідність двох членів конкурсної комісії ДБР вимогам законодавства (не мають юридичної освіти) мало бути підставою для скасування рішень комісії, втім, цього не відбулося, не зважаючи на суспільний резонанс стосовно цього факту. Таким чином, на ключові посади в державі скрізь були розставлені одні й ті самі люди за політичними домовленостями та партійними квотами, які лише створювали видимість запобігання корупції.

ДБР розпочало свою діяльність тільки 28 листопада 2018 р., коли було зареєстровано перші кримінальні провадження. Станом на теперішній час зареєстровано кримінальні провадження усіх категорій, які належать до його підслідності. Всього на розгляді знаходиться 3417 кримінальних проваджень. З них 743 розслідування розпочато слідчими ДБР, а 2674 – надійшли від інших органів досудового розслідування. У 150 розслідуваннях обвинувальні акти передані до суду.

У звіті про діяльність ДБР за 2018 р. на сайті установи зазначено загалом про 5794 кримінальні провадження, 4761 – розслідуються ДБР, 510 – скеровано до суду, 523 – інше, 610 підозр і 499 обвинувальних актів [17]. Проте, стосовно осіб, що займають особливо відповідальне становище, та яким було заявлено підозри у вчиненні корупційних злочинів, жодного обвинувального акту не було винесено. Більше того, тенденцією є втеча деяких чиновників від кримінального переслідування за кордон без жодних для них негативних наслідків. Найбільше в кримінальних провадженнях фігурують працівники правоохоронних органів – 2826, особи, які вчинили військові злочини – 2294, судді – 202, високопосадовці – 7. Остання

цифра означає, що ДБР поки що не виконує свою безпосередню функцію.

Сьогодні незалежність НАБУ, САП і ДБР визначена у законах щодо цих державних органів. Водночас, продовжується використання НАБУ і САП в партійних, групових чи особистих інтересах, спроби поставити їх під незаконний контроль інших державних органів, їхніх посадових і службових осіб, зокрема через ненадання належних можливостей для проведення детективами НАБУ негласних слідчих дій і загрозу усунення від посади директора НАБУ через механізм призначення підконтрольних окремим політичним силам аудиторів, та в інші способи. Є проблеми конституційності призначення керівництва НАБУ і ДБР. Організаційне, кадрове, науково-методичне, криміналістичне та інше забезпечення розслідування корупційних злочинів знаходиться на неналежному рівні. Неоднозначно визначена підслідність корупційних злочинів.

Видатки на забезпечення функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, відповідно до Державного бюджету, є суттєвими: на 2018 рік – 116,1 млн. грн.; на 2019 рік – 128,2 млн. грн.

ГПУ останні 5 років супроводжували скандали, які не припинились і досі. Приводом для першого скандалу за участю політикуму та інших членів громадянського суспільства стала кандидатура Генерального прокурора України, який не мав юридичної освіти. Найбільш резонансним став випадок із прослуховуванням керівника САП, коли детективи НАБУ встановили відповідний пристрій в акваріумі в його кабінеті. Розмови керівника САП з фігурантами кримінальних проваджень та іншими особами стали підставою для порушення дисциплінарного і кримінального проваджень щодо нього і зниження авторитету САП [18]. Утім, 29 січня 2019 р. кримінальне провадження щодо керівника САП було закрито [19]. У зв'язку з розглядуваною можливістю щодо звільнення керівника САП з посади з'ясувались вади закону, що унеможливають швидке призначення нового керівника САП.

За весь період роботи САП і НАБУ було відкрито 106 кримінальних проваджень за статтею про незаконне збагачення, з яких 37 –

закриті, і лише 4 – направлені до суду з обвинувальними актами.

Часто кримінальні провадження про злочини, підслідні НАБУ, порушуються, і ці злочини розслідуються іншими органами досудового розслідування, зокрема прокуратурою. Внаслідок порушення підслідності суди часто виправдовують обвинувачених [20]. Офіційна статистика дещо відрізняється від даних, наведених Генеральною прокуратурою України. Однією з причин може бути методика розрахунку показників, які зазначаються посадовцями ГПУ. Журналісти видання «Наші гроші» аналізували відповідність наведених Генеральним прокурором Ю. Луценком статистичних показників діяльності органів прокуратури фактичному стану справ щодо результатів діяльності прокурорів зі стягнення коштів на користь держави та громадян, і виявили розбіжність в більш ніж два рази між реальними показниками та публічно оголошеними статистичними даними [21]. Через це публічно озвучені показники діяльності органів прокуратури щонайменше не можуть викликати повної довіри. Зокрема, в інтерв'ю виданню *Deutsche Welle* на початку 2018 р. Генеральний прокурор Ю. Луценко зазначав, що «1692 корупціонери засуджені минулого року в Україні» [22]. Генеральний прокурор України також робив такі заяви: «За ці три роки ми маємо 2876 вироків корупціонерам. Також ми маємо 125 млрд грн, які повернуті відповідно до державного бюджету. Правоохоронні органи України перекрили кілька джерел корупції. Серед них – несправедлива процедура державних закупівель, фірми-прокладки і спільні підприємства в Нафтогазі і тіньовий доступ до ліцензій на видобуток нафти, газу, бурштину, піску» [23]. Станом на 1 грудня 2017 р., як повідомив у Фейсбуці (ФБ) Ю. Луценко, за півтора роки роботи прокуратури, 815 корупціонерів отримали вирок [24]. Міністр юстиції України Петренко А. у ФБ заявив, що за минулий рік (2017) було винесено близько 1700 вироків проти осіб, які вчинили корупційні злочини по всій країні. З цих 1700 вироків – 800 людей вже «сидять у в'язницях» [25]. Разом з тим, у звіті Генеральної прокуратури України за 2018 рік наведено лише 17 прикладів засудження «корупціонерів», проте більшість з них знаходиться на стадії апеляційного провадження.

Найбільший строк покарання в наведених ГПУ провадженнях становить 10 років, найменший – адміністративне стягнення. Стосовно суб'єктів злочину, то ними стали депутати – 2, судді – 2, голова міської ради – 1, заступник міського голови – 2, заступник голови РДА – 1, т.в.о. директора Департаменту ОДА – 1, службова особа районного відділу – 1, начальник виправної колонії – 1, заступник начальника колонії – 1, начальники відділу – 5, начальник сектору – 1, юрисконсульт – 1 [26]. За 2,5 роки за корупційні злочини засуджено 2 765 осіб, про що йдеться у звіті Генеральної прокуратури України за червень 2016 – грудень 2018 року [27].

Водночас, якщо проаналізувати статистичні дані щодо судових рішень у кримінальних провадженнях за статтями КК, визначеними як корупційні злочини відповідно до примітки ст. 45 КК, то всього 1365 рішень набрали законної сили у 2017 р., засуджених осіб ще менше – 1048.

У 2017–2018 рр. Національна рада з питань антикорупційної політики фактично припинила свою діяльність. Незважаючи на те, що повноваження цього органу були радше номінальними, рада все одно забезпечувала комунікацію на досить високому політичному рівні. Більше того, діяльність цієї ради була би досить доречною в останні два роки з огляду на масштаб проблем та викликів, з якими стикнулася реалізація антикорупційної політики.

Діяльність Верховної Ради України та Комітету ВР з питань запобігання та протидії корупції теж не є бездоганною. Якщо у першій половині 2017 р. частину завдань у цій сфері вдалося реалізувати, зокрема, парламентські слухання щодо стану реалізації антикорупційної політики, то наступні місяці відзначились суттєвим прогалинами в роботі. Так, у 2018 р. не було затверджено національної доповіді щодо стану реалізації антикорупційної політики; у 2018 р. не проведені парламентські слухання; остаточне рішення щодо проекту Закону «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки» не прийнято дотепер (через низьку якість цього документа) і загалом засади державної антикорупційної політики досі не затверджені. Діяльність профільного парламентського комітету стала заручником політичної ситуації. Протягом останніх двох років законотворча активність ВРУ щодо законів, пов'язаних із

запобіганням корупції, суттєво знизилась, а прийняті у 2018 р. закони щодо створення та діяльності Вищого антикорупційного суду стали результатом безкомпромісних вимог ключових міжнародних партнерів держави, у першу чергу МВФ та ЄС. Серед поданих законопроектів виявляється все більше таких, що спрямовані на вихолощення змісту деяких антикорупційних інструментів, підрив гарантій незалежності спеціалізованих антикорупційних органів, встановлення надмірних вимог звітування для представників антикорупційних громадських організацій тощо. Усе це у сукупності свідчить про відсутність політичної волі у більшості представників цих суб'єктів до продовження реалізації дієвої антикорупційної політики в Україні [28].

Висновки. З метою забезпечення національної безпеки України, надзвичайно важливо переглянути механізм залучення до процесу роботи НАЗК представників громадських організацій. Так, необхідно законодавчо обмежити їх безпосередню участь у проведенні відбору персоналу та роботі НАЗК, з причин непоодиноких випадків проявів непрофесіоналізму та дилетантства з їх боку, та впровадження їх до складу всіляких комісій зацікавленими політиками та сумнівними, офіційно неперевіреними СБУ, зарубіжними радниками. Необхідним вважаю встановити на законодавчому рівні персональну відповідальність членів Комісії, чітких критеріїв відбору членів НАЗК та вимог щодо обґрунтування рішень Комісії.

Зважаючи на проведений аналіз, найбільш доцільним вбачається зміна порядку проведення конкурсу на посади в агентстві та перегляд відповідності займаним посадам керівництва НАЗК. Членів НАЗК мають обирати особи, які мають бездоганну репутацію та значний суспільний авторитет (з зазначенням чітких критеріїв визначення таких). Усі кандидати та співробітники апарату НАЗК мають перед призначенням на посаду проходити поліграф. Альтернативним варіантом замість запропонованих заходів може бути приєднання НАЗК до НАБУ як структурної одиниці, що гарантуватиме частину незалежності від політичного впливу.

Як головний чинник відсутності прогресу у протидії корупції в Україні, чітко

проглядається стійка політична залежність усіх антикорупційних органів. Факт відсутності прогресу в справі запобігання корупції пояснюється також низькими моральними та відсутністю належних професійних якостей осіб, які очолюють антикорупційні державні органи. Безпосередню відповідальність за провал антикорупційних реформ повинні нести ВР України та КМ України, як головний ідеолог і організатор антикорупційних інституційних реформ.

На підставі вищевикладеного, пропоную:

1. Кабінету міністрів України:

- розглянути питання приєднання НАЗК – до НАБУ і АРМА – до ДБР як структурних одиниць, що гарантуватиме частину незалежності від політичного впливу;

- терміново вирішити питання щодо кардинального перегляду механізму конкурсного відбору на посади державної служби категорій А і Б з винесенням питання на обговорення громадськості та залучення вчених у галузі права, психології, управління;

2. Кабінету міністрів України, Комітету ВР з питань запобігання та протидії корупції (виконавці – МВС України, ГПУ, НАБУ, ДБР, НАЗК, Міністерство юстиції України, Державна служба статистики, Національний інститут стратегічних досліджень) до 1 серпня 2019 р. розробити єдину для всіх спеціалізованих та

інших антикорупційних державних органів в Україні дієву систему статистичних даних щодо застосування кримінального і адміністративного законодавства щодо запобігання та протидії корупції. Відповідальність за кінцевий результат як дієвість і ефективність системи покласти на Міністерство юстиції України.

3. Зважаючи на надзвичайне важливе значення посилення протидії з найбільш небезпечними організованими формами корупції та транснаціональної злочинності, враховуючи необхідність контролю за виконанням суб'єктами протидії корупції антикорупційного законодавства, узагальнення і оцінки їх результатів, а також те, що виконання відповідних завдань покладено на низку правоохоронних та інших державних органів, які належать до різних відомств і виконують кожний свої функції та мають свої завдання, для досягнення ними спільної мети, організації взаємодії, **утворити при Президентові України Координаційний комітет з протидії організованій корупції і транснаціональній злочинності**, надавши йому найширші повноваження з підзвітністю Президентові України.

Список використаних джерел:

14. НАБУ знайшло прояви української корупції у 65 країнах світу. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/nabu-znayshlo-proyavy-ukrayinskoji-korupciyi-u-65-krayinah-svitu>.

15. Міні-звіт про діяльність НАБ. URL: https://www.flickr.com/photos/nab_ukr/sets/72157705076034601?fbclid=IwAR1iJg6dR6VfsqMacTQkGlu8RqaCc1y7An6lxbvrkHi-wGEbRb3KijYM_eY.

16. Державне бюро розслідувань. Офіційний веб-сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/>.

17. Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань за 2018 рік. URL: <https://dbr.gov.ua/report/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-za-2018-rik>.

18. Романюк Р. Шпигунські ігри, або «Жучки» в кабінеті Холодницького. Українська правда. 21 березня 2018 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/21/7175296/>

19. СБУ закрила провадження щодо Холодницького — ЗМІ. Українське радіо. 2019. URL: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=84575>.

20. Вирок. Хмельницький міськрайонний суд. Справа № 686/9761/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77767335>.

21. 10 мільярдів ГПУ: як завищити показник. Наші гроші. 02.06.2017 р. URL: <http://nashigroshi.org/2017/06/02/10-milyardiv-hpu-yak-zavyshchyty-pokaznyk/>.

22. Юрій Луценко: Скажемо чесно, я – політично призначений генпрокурор DW, Ю. Шейко, 30.01.2018 р. URL: <https://bit.ly/2GGCgzE>.

23. Луценко назвав кількість вироків корупціонерам за останні три роки – відео. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/lucenko-nazvav-kilkist-virokiv-korupcioneram-za-ostanni-tri-roki-video-50023470.html>.
24. Юрій Луценко. Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/LlutsenkoYuri/posts/848123292053514>.
25. У Мін'юсті назвали кількість засуджених корупціонерів. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4001215-u-minuisti-nazvaly-kilkist-zasudzhenykh-koruptsioneriv>.
26. Юрій Луценко. Фейсбук. URL: <https://www.facebook.com/LlutsenkoYuri/posts/1104775139721660>
27. За 2,5 роки за корупцію засудили 2 765 людей – ГПУ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-korupcija-hpu/29755274.html>.
28. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / О.В. Калітенко, Д.О. Калмиков, І.Б. Коліушко та ін. За заг. ред. М.І. Хавронюка. К. Москаленко О.М. 2019. 366 с. URL: https://issuu.com/irf_ua/docs/alternat_report_anti-corruption.

References:

14. NABU znajshlo proyavy ukrayinskoyi korupciyi u 65 krayinakh svitu. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/nabu-znayshlo-proyavy-ukrayinskoyi-korupciyi-u-65-krayinah-svitu>.
15. Mini-zvit pro diyalnist NAB. URL: https://www.flickr.com/photos/nab_ukr/sets/72157705076034601?fbclid=IwAR1iJg6dR6VfsqMacTQkGIu8RqaCc1y7An6lxbvrkHi-wGEbRb3KijYM_eY.
16. Derzhavne byuro rozsliduvan. Oficijnyj veb-sajt. URL: <https://dbr.gov.ua/>.
17. Zvit pro diyalnist Derzhavnogo byuro rozsliduvan za 2018 rik. URL: <https://dbr.gov.ua/report/zvit-pro-diyalnist-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-za-2018-rik>.
18. Romanyuk R. Shpygunski igry, abo “Zhuchky” v kabinetі Kholodnyczkogo. Ukrayinska pravda. 21 bereznya 2018 r. URL: <https://www.ppravda.com.ua/articles/2018/03/21/7175296/>
19. SBU zakryla provadzhennya shhodo Kholodnyczkogo — ZMI. Ukrayinske radio. 2019. URL: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=84575>.
20. Vyrok. Khmelnyczkij miskrajonnyj sud. Sprava No. 686/9761/16-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77767335>.
21. 10 milyardiv GPU: yak zavysshyty pokaznyk. Nashi groshi. 02.06.2017 r. URL: <http://nashigroshi.org/2017/06/02/10-milyardiv-hpu-yak-zavyschyty-pokaznyk/>.
22. Yuriy Lucenko: Skazhemo chesno, ya – politychno pryznachenyi genprokuror DW, Yu. Shejko, 30.01.2018 r. URL: <https://bit.ly/2GGCgze>.
23. Lucenko nazvav kil'kist vyrokiv korupcioneram za ostanni try roky – video. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/lucenko-nazvav-kilkist-virokiv-korupcioneram-za-ostanni-tri-roki-video-50023470.html>.
24. Yuriy Lucenko. Feisbuk. URL: <https://www.facebook.com/LlutsenkoYuri/posts/848123292053514>.
25. U Minyusti nazvaly kil'kist zasudzhenykh korupcioneriv. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4001215-u-minuisti-nazvaly-kilkist-zasudzhenykh-koruptsioneriv>.
26. Yuriy Lucenko. Feisbuk. URL: <https://www.facebook.com/LlutsenkoYuri/posts/1104775139721660>
27. Za 2,5 roku za korupciyu zasudyly 2 765 lyudej – GPU. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-korupcija-hpu/29755274.html>.
28. Alternatyvnyj zvit z ocinky efektyvnosti vprovadzhennya derzhavnoyi antykorupciynoyi polityky / O.V. Kalitenko, D.O. Kalmykov, I.B. Koliushko ta in. Za zag. red. M.I. Khavronyuka. K. Moskalenko O.M. 2019. 366 s. URL: https://issuu.com/irf_ua/docs/alternat_report_anti-corruption.